

De Amerikaan Daniel Mendelsohn ging op zoek naar de geschiedenis van zes familieleden die omkwamen in de Shoah. Het werd een odyssee. 'Je bent pas écht dood als je alleen nog een bijfiguur bent in andermans verhaal.'

Daniel Mendelsohn: *The Lost. A Search for Six of Six Million.* HarperCollins, 514 blz. € 29,- (geb.). Een Nederlandse vertaling door Ronald Vlek (*Verloren*) verschijnt komende week bij De Arbeiderspers, 568 blz. € 29,95

PIETER STEINZ

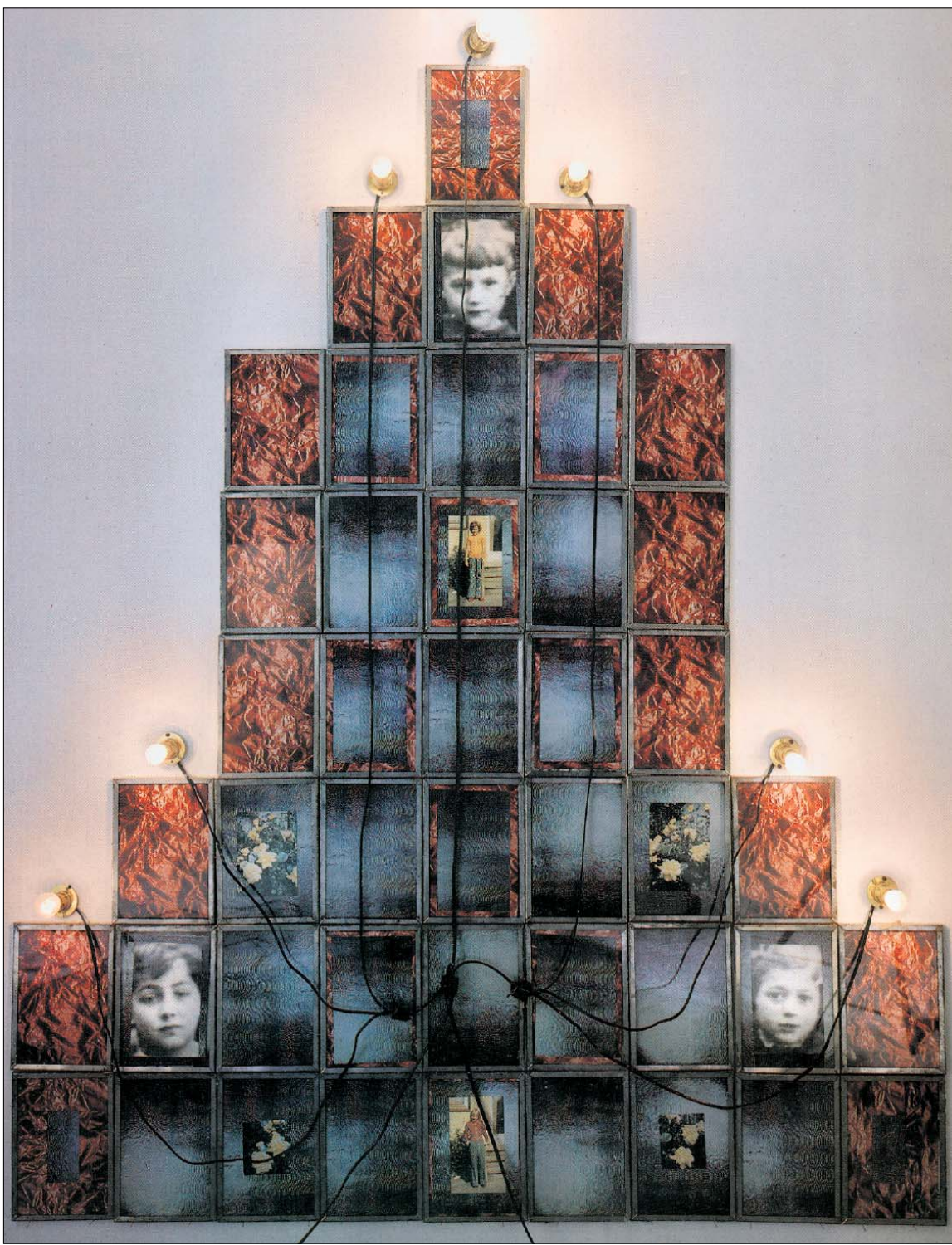
Een New-Yorker van joods-Poolse afkomst onderneemt een zoektocht naar het ware verhaal over zijn grootouders generatie, die vernietigd is bij de pogroms in de Tweede Wereldoorlog. Geholpen door een Oekraïense gids, die luistert naar de naam Alex, vindt hij de 'sjtetl' van zijn voorouders en ontrafelt hij stukje bij beetje de gruwelen van de nazistische *Aktionen*. Waarbij hij niet alleen tot de ontdekking komt dat de waarheid moeilijk te achterhalen is – en bovendien compleet anders dan gedacht – maar ook dat het onmogelijk is om morele oordelen te vellen over daders én slachtoffers. Hij schrijft een boek over de kwetsbaarheid van de herinnering en over de menselijke drang om zelfs de afschuwelijkste waarheid te achterhalen.

Het bovenstaande klinkt als een vrij precieze omschrijving van *Everything Is Illuminated* (*Alles is verlicht*, 2002), Jonathan Safran Foers succesroman over een jonge Amerikaan die geconfronteerd wordt met de droevige geschiedenis van het Oekraïense plaatsje Trachimbrod. Maar het gaat hier niet om fictie. Dit is de synopsis van een omvangrijke bestseller die vorig jaar september in Amerika uitkwam en nu in het Nederlands is vertaald: *The Lost, A Search for Six of Six Million* van de 46-jarige Amerikaanse journalist Daniel Mendelsohn. Het grote verschil met Foers post-moderne tragikomedie is niet alleen dat *Verloren* non-fictie is, maar ook dat de zoektocht die de auteur onderneemt vier keer zo lang, drie keer zo ingewikkeld en twee keer zo aangrijpend is als die in *Everything Is Illuminated*.

Mendelsohn ging bij het schrijven van zijn boek niet over één nacht ijs. De gepromoveerde classicus, die als criticus werkt voor onder meer *The New York Review of Books* en *The New York Times*, begint *Verloren* met een anekdote uit zijn vroege jeugd: hoe familieleden soms begonnen te huilen als hij de kamer binnentiep. Omdat ze hem zo vonden lijkten op zijn oudoom Shmiel, die, zoals de kleine Daniel al gauw zou ontdekken, samen met zijn vrouw en vier dochters de Tweede Wereldoorlog in het Pools-Russisch-Duits-Oekraïense plaatsje Bolechow niet had overleefd. Het is de herinnering aan dit in het Jiddisch becommentarieerde verdriet – 'Oy, er zett oys zeyer eynlikh tzu Shmiel' – die bij Daniel de basis legt voor een allesoverheersend verlangen om alles over zijn zes 'verloren' familieleden te weten te komen. Te meer omdat over het lot van oom Shmiel, op een paar terloopsheden na, door zijn familie gezweven wordt.

Het geheimzinnige zwijgen valt Daniel vooral op in de monologen van zijn grootvader, een groot verteller, die zijn leven *in* (en emigratie *uit*) het oude Europa met graagte uitwalst tot een spannend avonturenverhaal 'dat niet iets had van een dominospel, waarin gewoon het een na het ander gebeurde, maar meer iets van een stel Chinese doosjes of Russische poppetjes, zodat ieder voorval weer een ander leek te bevatten, dat weer een ander bevatte, enzovoort.' Maar broer Shmiel maakt daar geen onderdeel van uit; en als grootvader sterft, realiseert Daniel zich dat hij zijn beste kans om iets meer over zijn oudoom en zijn gezin te weten te komen, heeft gemist. Meer dan kleine, zinnettes krijgt hij van zijn andere bejaarde familieleden niet te horen: 'Hij had een paar vrachtwagens, en de nazi's wilden de vrachtwagens', 'Ze hadden vier mooie dochters, ze hebben ze allemaal verkracht en vermoord', 'Ze werden niet verraden door hun burens maar door hun dienstmeid', en, het meest cryptisch, 'They were hiding in a kessle'.

En zo begint Daniels zoektocht, die je zonder overdrijving eindeloos mag noemen – al was het alleen maar omdat er aan de Nederlandse editie nog een een nawoord met nieuwe informatie is toegevoegd. Mendelsohn wordt steeds fanatieker; hij begint met het aanschrijven van verre familieleden, stort zich op de genealogie, zoekt de geschiedenis van het Poolse, nu Oekraïense dorp Bolechow (met z'n grote joodse gemeenschap) uit, en harkt feitje voor feitje een basisbiografie bij elkaar van zijn oudoom, een geslaagde slager die als enige van zijn broers en zusters niet emigreerde. Een belangrijke vondst vormen de brieven van Shmiel aan Daniels grootvader, waarin hij zijn broer smeekt om in de Verenigde Staten asiel te regelen voor hem en zijn gezin. Het is 1939 en het net van het Poolse antisemitische bewind sluit zich steeds nauwer rond de joden van Bolechow. Wie Philip Roths *Plot against America*, een roman over de fictieve overname van de Verenigde Staten door antisemieten, heeft gelezen, herkent de verstikkende radeloosheid die Shmiel moet hebben gevoeld.

'Monument' (1985), een installatie van Christian Boltanski in Dijon. Uit 'Beaux Arts'

Hier zijn ze niet meer

Daniel Mendelsohns eindeloze zoektocht naar '6 van de 6 miljoen'

Bolechow was Pools tot 1939, kwam bij de Sovjet-Unie bij de bezetting die volgde op het Molotov-Ribbentrop-pact, en werd Duits in juni 1941, toen de nazi's de Oekraïne binnenvielen. Uit boeken weet Mendelsohn wat er toen gebeurde met de joodse bevolking: het afknippen, de willekeurige lynchpartijen, een eerste zogeheten *Aktion* in oktober, waarbij zoveel mogelijk joden werden samengedreven en in een kuil in het bos werden neergeschoten, en uiteindelijk een tweede *Aktion* in september 1942, waarbij de overgeblevenen werden afgevoerd naar de gaskamers in Belzec. Maar boeken kunnen hem niet vertellen wat er precies met zijn oudoom, zijn oudtante en zijn achternichten is gebeurd. Het werd tijd, schrijft Mendelsohn, 'om de knusheid van het archief en het gemak van het internet

te laten voor wat het was en de wijde wereld in te trekken, om mijn uiterste best te doen.'

Dit voornemen brengt Mendelsohn naar het huidige Bolechiv, waar hij het huis van zijn familieleden probeert te vinden en gruwelijke verhalen hoort van mensen die de oorlog hebben meegemaakt; naar Sydney, waar hij spreekt met dorps- en lotgenoten van oudoom Shmiel; naar Israël, naar Zweden, nog eens naar Israël, naar Denemarken, en ten slotte nog een keer naar Bolechiv. Overal krijgt hij nieuwe aanwijzingen, wordt hij doorgestuurd naar onbekende contactpersonen en hoort hij andere details, die het hem uiteindelijk mogelijk maken om althans een deel van de puzzel in elkaar te zetten. Het is een Odyssee, hoewel de classicus Mendelsohn zich ook lijkt te vereenzelvigen met de Tro-

jaanse Aeneas, de door het verleden gedreven held uit het epos van Vergilius. Aeneas' reactie wanneer hij de holocaust van Troje afgebeeld ziet op een muurschildering – '*sunt lacrimae rerum, er zijn tranen voor de dingen*' – is niet voor niets het motto van *Verloren*.

'Hoe meer ik met mensen praatte, hoe meer ik besepte hoe veel je eenvoudigweg niet te weten kunt komen,' schrijft Mendelsohn halverwege zijn boek. En dat terwijl hij zo dolgraag zijn familieleden een verhaal wil geven. Niet alleen omdat 'je pas werkelijk dood bent als je niet meer dan een bijfiguur in het verhaal van iemand anders kunt zijn.' Ook omdat de auteur het idee heeft dat hij zijn lezers, die hij af en toe vaderlijk met 'you' aanspreekt, door middel van de 'kleine' dingen een beeld kan geven. Het is nu eenmaal interessanter

'om de betekenis van een grote historische gebeurtenis tot je te laten doordringen aan de hand van het verhaal van één enkele familie.' En hij heeft gelijk. *Verloren* is een hypnotiserende leeservaring, een non-fictiethriller die je aan de hand van een groep gewone mensen eens te meer de verschrikkingen van de Holocaust, en vooral die in Oost-Europa, laat voelen.

'Red één mens en je redt de hele mensheid' luidt de oude joodse wijsheid; en zo bouwt Mendelsohn een monument voor alle slachtoffers van de Shoah door zo precies mogelijk te achterhalen hoe het 'zes van de zes miljoen' (zoals de ondertitel van het boek al aangeeft) vergaat. Ieder detail is belangrijk – of het nu de gruwel is van een kind dat verstikt wordt door zijn moeder omdat het een schuilplaats dreigt te verraden, de vernedering van een rabbi die in doodsnood de top van een menselijke piramide moet vormen, of het gezellige dagelijkse leven in de sjtetl voordat daar de hel losbarstte. 'Er is zoveel dat altijd onmogelijk te achterhalen is,' schrijft Mendelsohn aan het eind van *Verloren* over zijn personages; 'maar we weten wel dat ze, ooit, zelf specifiek zijn geweest, het onderwerp van hun eigen leven en sterven, en niet louter marionetten die te manipuleren zijn omwille van een goed verhaal, van memoires en magisch-realistische romans en films.' Safran Foer, door sommigen beschuldigd van het bedrijven van Holocaust-kitsch, kan het ermee doen.

Het vertellen van een verhaal, plus alle problemen die daarmee gepaard gaan, is een van de belangrijke zijsporen in *Verloren*. Mendelsohn komt er keer op keer achter dat de verhalen over leven en dood van Shmiel en zijn gezin van elkaar verschillen, maar hij zegt er meteen bij dat het hem eigenlijk niet uitmaakt omdat ook onware verhalen interessant zijn aangezien ze zo veel zeggen over de personen die ze vertellen. Bovendien realiseert hij zich dat hij het verhaal schrijft van mensen die het niet overleefd hebben – en, zoals een van de bewoners van Bolechow zegt: 'Als je geen verbazingwekkend verhaal had, heb je het niet overleefd.' Zou het eigenlijk niet verdacht zijn, vraagt hij zich af, als alle verhalen over zijn oudoom tot in detail zouden kloppen?

Op driekwart van het boek doet Mendelsohn nog een ontdekking.

Vanaf zijn dertiende, zijn bar mitzwa, heeft hij feiten en data en details verzameld, als bouwstenen van zijn verhaal, en hij heeft er nooit bij stilgestaan dat al die elementen bij elkaar hem er op een goede dag toe zouden dwingen om een moreel oordeel uit te spreken over zijn personages. Sommigen staan 'boven verdenking': de katholieke jongen bijvoorbeeld die uit liefde eten brengt aan de ondergedoken achternicht Frydka, of de Poolse zusters die Frydka en haar vader in hun kelder verborgen. Maar hoe zit het met de Oekraïners, die zich na de Duitse inval tegen de joden keerden omdat die in hun ogen waren bevoordeeld onder de Sovjet-overheersing? En natuurlijk kun je niet alle Oekraïners (of Duitsers) verantwoordelijk stellen voor de gruwelen die tijdens de *Aktionen* gepleegd zijn.

Verloren is bepaald geen recht-toe-rechtaan verhaal van de vernietiging van een joodse familie. Mendelsohn heeft zijn verhaal mooi opgeschreven, en intelligent en overtuigend geconstrueerd; allereerst als een *whodunnit* (of liever een *whathappened*) die de dikte van het boek voor zelfs de ongeduldigste lezer overkomelijk maakt. Maar hij is ook een filoloog, een bijbelexeget; en hij heeft op een originele manier de grote verhalen en morele kwesties uit Genesis met zijn reconstructie vervlochten. Zo heeft Daniels ontdekking van het geheim van zijn familie een parallel in de mythe van de Boom van Goed en Kwaad. De getroebleerde verhouding tussen zijn grootvader en Shmiel wordt verbonden met het droevige verhaal van Kaïn en Abel. De vernietiging van het vooroorlogse, joodse leven is een gedeeltelijke herhaling van de Zondvloed ('het is juist het bestaan van die uiterst weinige overlevenden dat ons, ironisch genoeg, helpt de omvang van die verwoesting te bevatten'). En Mendelsohns hardnekkige verlangen om achterom te kijken – tegen de zin van de rest van zijn familie – is als dat van de vrouw van Lot bij de vernietiging van Sodom en Gomorra – alleen zonder de vervelende gevolgen.

De schrijver komt ermee weg, zoals hij ook wegkomt met de gigantische hoeveelheid details die hij over ons uitstort, met de sentimentele neveneffecten van zijn queeste (toenadering tot de broer van wie hij vervreemd is) en met de flatteuze beschrijvingen van de oude mensen die hij spreekt (allemaal even mooi en aardig). Zijn boek is een schoolvoorbeeld van geslaagde literaire non-fictie, waarin het persoonlijke op een overtuigende manier verbonden wordt met het bijna onbetelbare, en het leerzame met het emotionele. Met *Verloren* heeft Daniel Mendelsohn een boek geschreven op de manier waarop zijn grootvader verhalen vertelde: 'De lange inleiding, al die achtergronden, al die Chinese dozen, en dan, opeens, de snelle en vakkundige sprong naar de finale, de eindstreep waar het verband tussen alle details die je onderweg te weten was gekomen, de ogenschijnlijk irrelevante feiten en aanvullende anekdotes waar hij in het begin zo over had uitgeweid, opeens duidelijk werden...'

Daniel Mendelsohn geeft op dinsdag 18 september een lezing over 'Verloren' bij het John Adams Instituut. Amsterdam, Felix Meritis, 20u. Res. 020-6231311. Inl. www.john-adams.nl